

Гарбар І. В.,старший викладач кафедри сучасних мов
Національного університету кораблебудування імені адмірал Макарова**Гарбар А. І.,**старший викладач кафедри сучасних мов
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

МОВНІ ДЕВІАЦІЇ ІНТЕРФЕРЕТНОГО ХАРАКТЕРУ У СУЧАСНІЙ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті проаналізовано найбільш поширені лексичні та граматичні девіації інтерферентного характеру, які трапляються у сучасній професійно-мовленнєвій практиці. Уточнено сутність понять *мовна девіація* та *інтерферема*. Зауважено, що мовні девіації – це помилки, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови. Виокремлено й описано лексичні девіації, зумовлені порушенням норм слововживання: запозичення, кальку, суржик. Наведені приклади девіацій інтерферентного характеру демонструють невластиві українській мові зв'язки на лексичному рівні. Зауважено, що надмірне вживання запозичених слів досить часто не поповнює лексичний склад української мови, а витісняє питому українську лексику. Зазначено, що найбільш поширеними мовними девіаціями, спричиненими лексичною інтерференцією є кальки, з яких породжуються слова-покручі (суржикові утворення). Встановлено, що буквальный переклад російських стійких словосполук призводить до появи аномативних штампів в українській мові. Проаналізовано конструкції з «українізованими» формами російських дієслів, що активно використовуються у професійному мовленні.

Акцентовано увагу на найпоширеніших граматичних девіаціях інтерферентного характеру, зумовлених порушенням норм дієслівного керування та використанням активних дієприкметників теперішнього часу на *-учий(-ючий)*. Встановлено, що на сплутування відмінків керування впливає російсько-українська двомовність та нерозрізнення дієслів-синонімів, кожне з яких потребує свого відмінка. З'ясовано, що найпродуктивнішими способами заміни активних дієприкметників є питомі граматичні форми та конструкції: прикметники, іменники, словосполучення, рідше підрядні речення та іменники-прикладки. Проілюстровано на конкретних прикладах аномативні конструкції з активними дієприкметниками теперішнього часу та їх заміники – нормативні варіанти.

Ключові слова: мовні девіації, інтерференція, запозичення, калька, суржикові утворення, дієслівне керування, активні дієприкметники, професійно-мовленнєва практика.

Постановка проблеми. В умовах національного відродження української мови перед сучасною фаховою освітою стоїть багато викликів, які потребують ґрунтовного аналізу. Одним з них є мовні девіації інтерферентного характеру на лексичному та граматичному рівнях, які загрожують втратою власних лексем та словоформ. Посиленню інтерферентних явищ сприяли тривалі українсько-російські міжмовні контакти. На думку Т. Мішеніної, шкідливість девіацій-інтерферем полягає

в тому, що вони є «небезпечним денационалізуючим явищем, тому що витісняють з ужитку питомі мовні одиниці» [1, с. 110]. Вивчення мовних девіацій, спричинених інтерферентним впливом, у лексичній та граматичній системі української літературної мови є нагальним завданням на сучасному етапі наукового розвитку. Важливо зауважити, що мовні девіації у професійно-мовленнєвій практиці впливають на адекватне сприймання інформації комунікантом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовних девіацій, які виникають внаслідок міжмовної взаємодії близькостпоріднених мов – української та російської (інтерференції), посідають вагоме місце у сучасній лінгвістиці. Ф. Бацевич, якого вважають основоположником у дослідженнях мовних девіацій в Україні, вивчає девіації у різних лінгвістичних аспектах. Особливо важливою є класифікація девіацій, пов'язана з мовною та комунікативною компетенціями мовців [2]. Відомими є також праці О. Пономарева, М. Кочергана, П. Куляса, О. Селіванової, Н. Стратулат, Т. Мішеніної, М. Волощак, В. Барчука та інших. О. Пономарів [3] аналізує мовні девіації у практичній стилістиці як джерело кодифікації норм. У довіднику зі слововживання М. Волощак [4] досліджує скальковану лексику та подає українські відповідники; П. Куляс [5] аналізує основні типи *суржикових спотворень* мови; Т. Мішеніна [1] пов'язує інтерференцію з негативним аспектом мовної взаємодії, оскільки наслідком цього процесу є відхилення від норми; Н. Стратулат [6] охарактеризувала основні типи помилок, пов'язаних із граматичною інтерференцією категорії відмінка іменників. По-іншому розглядає цю тему В. Барчук [7]: визначає новий аспект інтерпретації девіацій як засобу досягнення комунікативної мети.

Мета статті – проаналізувати найбільш поширені лексичні та граматичні девіації інтерферентного характеру у сучасній професійно-мовленнєвій практиці.

Основний матеріал. Мовні девіації є досить поширеним явищем у сучасній професійно-мовленнєвій практиці. Вони визначені, на думку О. Селіванової, несформованістю комунікативної компетенції, мовленнєвих умінь і навичок, поганим знанням культурно-соціальних норм мови, стандартів відповідності вживання слів і висловлювань у певних сферах спілкування [8]. Насамперед з'ясуємо значення понять *мовна девіація* та *інтерферема*. Ф. Бацевич у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» зазначає, що *девіація* – це мовна аномалія, тип комунікаційної невдачі, збій у спілкуванні, різноманітні

помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови, якою відбувається спілкування [9, с. 213–249]. Т. Мішеніна *інтерферемою* називає одиницю, яка утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-типових норм мови, що зазнає впливу [1, с. 110]. Відтак маємо розуміння, що мовні девіації інтерферентного характеру – це помилки, які виникають внаслідок недотримання норм літературної мови під час міжмовної комунікації. Мовні девіації інтерферентного характеру зазвичай виникають у професійно-мовленнєвій практиці двомовного комуніканта, коли мимовільно переносяться ознаки однієї мови на іншу (у нашому дослідженні – російської на українську).

Отож проаналізуємо найпоширеніші лексичні девіації, зумовлені порушенням норм слововживання: запозичення, кальку, суржик. Насамперед зупинимося на одному з найпоширеніших типів мовної взаємодії – *запозиченні*. І. Домрачева зауважує, що наш лексикон заповнюють слова-позички, які цілком піддаються перекладові питомою лексикою, до того ж часто маємо можливість вибору із багатокомпонентних синонімічних рядів усталеної лексики – чи то власне корінної, чи давніх запозичень, чи інтернаціоналізмів, що їх колись засвоїла мова наших пращурів [10, с. 97]. Не можна не зважати на те, що свідомо відбувається витіснення питомих лексем української мови, хоча є чимало запозичень, які не відповідають структурі української мови, тяжкі для сприйняття, змушують мовця докласти додаткових зусиль для їх розуміння. Прикладами можуть слугувати *іманентний* (властивий), *варіабельний* (змінний), *нівелювати* (усувати відмінності), *пролонгований* (продовжений), *перманентний* (безперервний, сталий), *інтенція* (намір, задум) тощо. Чи не більш органічно звучать питомі словосполучення: *продовжена дія договору* (замість *пролонгована дія договору*), *згуртувати націю* (замість *консолідувати націю*), *досягти рівності* (замість *досягти паритету*), *запобіжні заходи* (замість *превентивні заходи*), *відшкодування збитків за пошкоджене майно* (замість *компенсація збитків за пошкоджене майно*), *протистояння сторін* (замість *конфронтація сторін*) тощо. Доволі часто мовці під час професійної комунікації спонтанно вживають запозичені слова, не задумуючись, що є питомий український відповідник-синонім. На думку мовознавця О. Пономарева, калькування чужих слів як засобу номінації доречно в тому разі, коли в рідній мові для якогось поняття немає назви [3, с. 110].

Найбільш поширеними мовними девіаціями, спричиненими лексичною інтерференцією є *кальки*. Калькування призводить до інтерферентних зрушень у семантиці слів та появи анормативних штампів. Буквальний переклад російських стійких словосполучень часто стає причиною ненормативного калькування. Прикладом можуть слугувати такі словосполучення: *в порядку виключення* (рос. в порядке исключения) → як виняток; *завірити підпис* (рос. заверить подпись) → засвідчити підпис; *заключення комісії* (рос. заключение комиссии) → висновок комісії; *іншими словами* (рос. иными словами) → інакше кажучи; *переслідувати ціль* (рос. преследовать цель) → мати на меті; *піднімати ціну* (рос. поднимать цену) → підвищувати ціну; *предвзяте відношення* (рос. предвзятое отношение) → упереджене ставлення; *прийняти резолюцію* (рос. принять резолюцию) → ухвалити резолюцію; *розходження в думках* (рос. расхождение в мыслях) → розбіжності в думках; *ставити*

до відома (рос. ставить в известность) → доводити до відома; *у випадку необхідності* (рос. в случае необходимости) → у разі необхідності; *явна помилка* (рос. явная ошибка) → очевидна помилка тощо. М. Кочерган зазначає, що мовці, які користуються двома чи більше мовами, не зауважують власних помилок у слововживанні – адже нюанси у сполучуваності лексем близькоспоріднених мов дуже тонкі, а часом і важко вловимі [11, с. 39–40].

Найбільш часто у професійно-мовленнєвій практиці вживають такі кальковані словосполучення (анормативні штампи), як: *прийняти міри* (замість *вжити заходів*); *на повісті дня* (замість *на порядку денному*); *слідуюче питання* (замість *наступне питання*); *являюсь працівником* (замість *є працівником*); *підіймати питання* (замість *порушувати питання*); *приймати участь* (замість *брати участь*); *приступити до виконання* (замість *розпочати виконання*); *заклучити договір* (замість *укласти договір*); *учбовий заклад* (замість *навчальний заклад*) тощо.

П. Куляс зауважує, що часто з кальок зроджуються *слова-покручі*, вигадані, несловникові слова – ні російські, ні українські [5, с. 58]. *Суржикові утворення* (слова-покручі) є наслідком інтерференції – змішуванням української та російської мов. Ці гібридні одиниці відтворюють російську вимову в обрамленні української граматичної системи. Важливо зазначити, що носіями суржиків стають мовці, які недосконало володіють як українською, так і російською мовами, зазвичай не зважають на правильність вживання лексики. В. Труб зауважує, що суржик є непередбачуваною, безсистемною «мовою», яка може хаотично, непередбачувано змінюватися. При цьому кількість лексем, в яких замість української основи вживається відповідний російський субстрат, для кожного мовця є індивідуальною, непрогнозованою [12, с. 4]. Зупинимося на конструкціях з *українізованими* формами російських дієслів, використання яких у професійно-мовленнєвій практиці призводить до порушення лексичної мовної норми: *уволися з посади* (рос. уволился с должности) → звільнився з посади; *включити до повістки дня* (рос. включить в повестку дня) → внести до порядку денного; *понести збитки* (рос. понести убытки) → зазнати збитків; *получити освіту* (рос. получить образование) → здобути освіту; *добитися результатів* (рос. добиться результатов) → досягти успіхів; *задавати питання* (рос. задавать вопрос) → ставити запитання; *заклучити договір* (рос. заключить договор) → укласти договір; *робити вигляд* (рос. делать вид) → удавати; *підняти питання* (рос. подымают вопрос) → порушувати питання; *приймати до уваги* (рос. принимать во внимание) → брати до уваги тощо. Є очевидним, що у наведених суржикових утвореннях прослідковується буквальный переклад російських лексем.

Далі проаналізуємо найпоширеніші *граматичні девіації* інтерферентного характеру, зумовлені порушенням норм дієслівного керування та використанням активних дієприкметників теперішнього часу на *-учий(-ючий)*. На переконання дослідниці Н. Стратулат, «порушення норм сучасної української літературної мови, зокрема граматичних, зі свого боку, шляхом інтерференції спричиняє порушення норм культури мовлення» [6, с. 97]. Насамперед зупинимося на девіаціях, пов'язаних з дієслівним керуванням. П. Куляс зауважує, що українська мова має свою систему керування дієслів і віддієслівних іменників, усталену віковою традицією. Однак ця

традиція у нас раз у раз порушується. Одна з головних причин сплутування відмінків керування – знов-таки насамперед через практику російсько-української двомовності [5, с. 219]. Варто пам'ятати, що однакове за значенням дієслово в українській та російській мовах може вимагати від додатків неоднакових відмінкових форм. Прикладами можуть слугувати девіації на зразок: *дякувати* (кого?) *вас* → рос. *благодарить* (кого?) *вас* замість *дякувати* (кому?) *вам*; *здавати* (що?) *шкоду* → рос. *наносить* (что?) *вред* замість *здавати* (чого?) *шкоди*; *вибачати* (кого?) *колегу* → рос. *процать* (кого?) *колегу* замість *вибачати* (кому?) *колезі*; *навчити* (чому?) *мові* → рос. *учит* (чему?) *языку* замість *навчити* (чого?) *мови*; *набувати* (що?) *досвід* → рос. *приобретать* (что?) *опыт* замість *набувати* (чого?) *досвіду*; *знавати* (що?) *збитки* → рос. *нести* (что?) *убытки* замість *знавати* (чого?) *збитків* тощо. Немає сумнівів щодо впливу російської мови на вибір україномовної словоформи. Також під час дієслівного керування варто звертати увагу на дієслова-синоніми, кожне з яких потребує свого відмінка: *оволодіти* (чим?) *польською мовою* – *опанувати* (що?) *польську мову*; *характерний* (для кого?) *для науковців* – *властивий* (кому?) *науковцям*; *сповіщати* (кого?) *працівників* – *повідомляти* (кому?) *працівникам*; *запобігати* (чому?) *хворобі* – *застерігати* (від чого?) *від наслідків* тощо.

Досить часто у професійно-мовленнєвій практиці можемо спостерігати вживання конструкцій з активними дієприкметниками теперішнього часу, які призводять до порушення граматичних норм. Здебільшого це назви посад та терміни офіційно-ділового та наукового стилів на зразок: *управляючий компанією*; *виконуючий обов'язки*; *керуючий відділом*; *керуючий партнер*; *лікуючий лікар*; *головуючий на зборах*; *тимчасово непрацюючі*; *діючі правила*; *існуючі недоліки*; *зберігаючий актуальність*; *оточуюче середовище*; *хвилюючий момент*; *біжучий рядок*; *вражаючі результати*; *змазуючий матеріал*; *облицьовуючий камінь*; *обертуючий рух* тощо. Натомість граматики української мови репрезентує нормативний варіант цих конструкцій: *управлінець* (керівник) *компанії*; *виконавець* (виконавець) *обов'язків*; *керівник відділу*; *керівник-партнер*; *лікар-куратор*; *голова зборів*; *ті, що тимчасово не працюють*; *чинні правила*; *здободенний*; *довкілля*; *зворушливий момент*; *рухомий рядок*; *разючі результати*; *мастильний матеріал*; *облицьовальний камінь*; *обертальний рух* тощо. Факти переконують, що найпродуктивнішими способами заміни активних дієприкметників є питомі граматичні форми та конструкції, а саме: прикметники, іменники, словосполучення, рідше підрядні речення та іменники-прикладки. С. Караванський наводить двадцять чотири способи заміни та зауважує, що 24 способи заміни важкомовних дієприкметників аж ніяк не вичерпують усіх словотворчих можливостей нашої мови. Практично, ці можливості – невичерпні [13, с. 167].

Комуникантам варто звернути увагу на варіативність заміни активних дієприкметників, яка залежить від контексту. Прикладами можуть слугувати дієприкметники *домінуючий* та *діючий*, у яких прослідковується варіативність нормативних відповідників: дієприкметник *домінуючий* у поєднанні з іменником *мотив* → *домінантний*, *ідея* → *провідна*, *конструкція* → *типова* (основна), *вживання* → *переважне*, *чинник* → *визначальний* (основний), або ж дієприкметник *діючий* у поєднанні з іменником *армія* має відповідник → *регулярна*, *законодавство* → *чинне*, *речовина* → *активна*, *модель* → *робоча*, *важіль*

→ *впливовий*, *особа* → *дійова*, *вулкан* → *активний*. Очевидно, що українська граматики демонструє значний запас питомих українських відповідників-синонімів для відтворення російських дієприкметникових конструкцій.

Висновок. Проведений аналіз типових лексичних та граматичних помилок дозволив дійти висновку, що вплив російської мови на свідомість і мислення мовців призвів до активного вживання у професійно-мовленнєвій практиці комунікантів мовних девіацій інтерферентного характеру, які спричиняють порушення норм української літературної мови. Однак такі «мовні аномалії» потребують ретельного відстеження і вилучення у процесі мовленнєвої діяльності, так як вагомим показником загальної комунікативної культури професійних комунікантів є мовна грамотність, яка виявляється в умінні реалізувати як усному так і у писемному мовленні норми сучасної української літературної мови, дотримання яких насамперед сприяє чіткості та правильності формулювання думки задля досягнення професійної мети.

Література:

1. Мішеніна Т.М. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови. Криворізький державний педагогічний університет. Філологічні студії. 2014. Вип. 11. С. 108–122.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Пономарів О. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. Київ : Либідь, 2001. 240 с.
4. Волощак М. Неправильно – правильно: довідник з українського слововживання : за матеріалами засобів масової інформації. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2000. 128 с.
5. Куляс П.П. Система – проти автоматизму суржику : редакторський погляд : навч. посіб. 2-ге вид., розширене. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 294 с.
6. Стратулат Н. Питання граматичної інтерференції у фаховому мовленні. Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 30. Том 3. С. 96–103.
7. Барчук В.М. Девіації сучасного суспільного мовлення : обсяг лексика (на матеріалі блогів на «цензор.нет»). Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово. 2022. № 17. С. 34–46.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
10. Домрачева І.Р. Мовні девіації в українських засобах масової інформації. Вісник Донецького національного університету. Гуманітарні науки. 2015. № 1–2. С. 97–103.
11. Кочерган М.П. Слово і контекст. Львів : Вища школа, 1980. 184 с.
12. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. Мовознавство. 2000. № 1. С. 54.
13. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ : Видав. центр «Академія», 2001. 233 с.

Garbar I., Garbar A. Language deviations of interferent character in modern professional speech practice

Summary. The article analyzes the most common lexical and grammatical deviations of an interfering nature that occur in modern professional speech practice. The essence of the concepts language deviation and interferema has been clarified. It is noted that linguistic deviations are errors associated with the specificity

of the lexical and grammatical semantics of the language. Lexical deviations caused by violation of the norms of word usage are singled out and described: borrowing, tracing, surzhik. The given examples of deviations of an interfering character demonstrate connections at the lexical level that are not characteristic of the Ukrainian language. It is noted that the excessive use of borrowed words often does not supplement the lexical composition of the Ukrainian language, but replaces the specific Ukrainian vocabulary. It is noted that the most common language deviations caused by lexical interference are tracings, from which words are generated that are twisted (scratchy formations). It was established that the literal translation of Russian stable phrases leads to the appearance of anormative stamps in the Ukrainian language. Constructions with "Ukrainized" forms of Russian verbs actively used in professional speech are analyzed. Attention

is focused on the most common grammatical deviations of an interfering nature, caused by the violation of the norms of verb control and the use of active participles in the present tense in -uchy (-yuchy). It was found that Russian-Ukrainian bilingualism and the indistinction of synonymous verbs, each of which needs its own case, affect the confusion of control cases. It was found that the most productive ways of replacing active verbs are specific grammatical forms and constructions: adjectives, nouns, phrases, less often subordinate clauses and nouns-adverbs. Anormative constructions with present active participles and their substitutes – normative variants – are illustrated with specific examples.

Key words: language deviations, interference, borrowing, tracing paper, syllabic formations, verb control, active verbs, professional speech practice.